

نیم‌نگاهی به تعلیقه خفری بر شرح الهیات تجرید قوشجی

فیروزه ساعتچیان

الف) شرح حال شمس‌الدین محمد خفری

محمدبن احمد خفری ملقب به شمس‌الدین از حکیمان و دانشمندان قرن دهم است. شهرتش به خفری بواسطه این است که وی از اهالی خفر از نواحی شیراز بوده است. وی از شاگردان صدرالحکما سید صدرالدین محمد دشتکی شیرازی بوده است و گویا حوزه درس جلال‌الدین دوانی را نیز درک کرده است.^۱

محقق خفری اندیشمندی دقیق‌النظر بوده و در آن زمان از نفوذ اخلاقی و اجتماعی قابل توجهی برخوردار بوده است. چنان که گویند محقق کرکی در هنگام سفرهای زیارتی خود به جهت اطمینان از دیانت و فقاقت و امانت وی محقق خفری را جانشین خود می‌کرد و مردم را در غیاب خود برای امور دینی و حل مسائل در این باب به او ارجاع می‌داده است. از این رو می‌توان دریافت که وی علاوه بر تبحر و اشتغال در امور فلسفی در فقه و علوم دینی نیز واجد مرتبه و مقامی بوده است.^۲

شهرت محقق خفری در منابع و تذکره‌ها بیشتر به عنوان حکیم و فیلسوف بوده است نه متکلم، گرچه او دارای آثار کلامی نیز بوده است. اساساً شخصیت علمی وی حتی در شاخه حکمت و فلسفه چندان شناخته شده نیست تا چه رسد به موقعیت او در کلام. شایان ذکر است که او علاوه بر این دو شاخه از علوم عقلی توجه و اشتغال عمیقی به علم هیئت و نجوم نیز داشته است و در این خصوص آثار ارزشمندی از وی بجای مانده که متأسفانه اگر نگوئیم هیچ اما توجه بسیار کمی تاکنون به آنها شده است که با مطالعه در آثار نجومی او و حتی خصوصاً در تفسیر وی درباره آیه‌الکرسی با این جنبه مغفول از شخصیت وی مواجه می‌شویم. چه آن که او در این اثر در تفسیر «له ما فی السموات و ما فی الارض» به نحو دقیق و بدیعی به طرح مباحث نجومی پرداخته است. خوشبختانه

این اثر از محقق خفری مراحل پایانی چاپ را پشت سر می‌گذارد. نکته دیگری که تذکار آن را بر خوانندگان محترم لازم می‌دانم، شناخت و توجه برخی از اساتید اسلام شناس در اروپا از جمله پرفسور اندرس در دانشگاه نجوم آلمان نسبت به شخصیت علمی محقق خفری به ویژه آثار نجومی او است بطوری که آشنایی با این آثار در نزد ایشان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

از آنجا که محقق خفری فیلسوفی با ذوق و متأله بوده، آرای وی در میان حکیمان و بزرگان علم مورد توجه بوده است، چنان که بر حاشیه وی بر شرح تجرید قوشجی بزرگانی چون میرداماد، ملاشمسای گیلانی، غیاث‌الدین منصور دشتکی و دیگران که قریب به بیست تن می‌باشند حواشی و تعلیقاتی افزوده‌اند.^۳

ب) آثار شمس‌الدین خفری

از این محقق بزرگ آثار متعدد و ارزشمندی در فلسفه، کلام، منطق، تفسیر و هیئت بجای مانده که برخی از آنها به شرح ذیل می‌باشد:

۱. حاشیه بر شرح تجرید قوشجی بر الهیات تجرید؛

۲. سه رساله مجزا در اثبات واجب؛

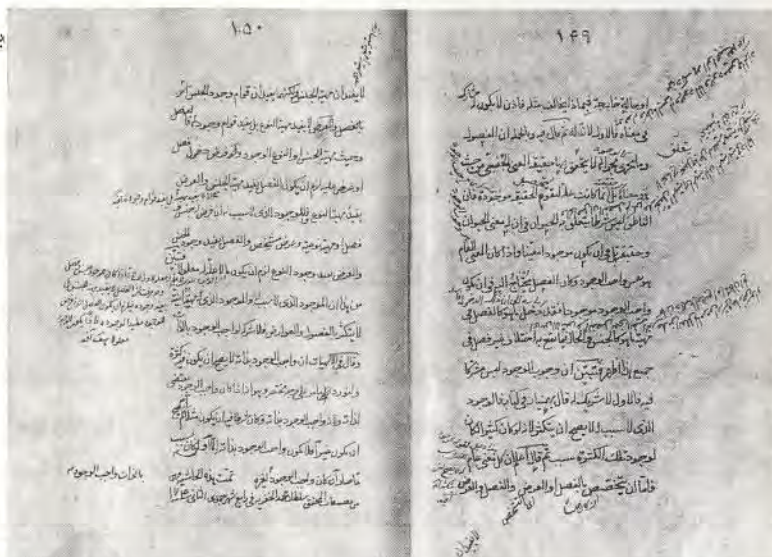
الف) رساله مشروح در اثبات واجب که مشتمل بر سه مقصد می‌باشد، مقصد اول در اثبات وجود واجب، مقصد دوم در توحید واجب و مقصد سوم در علم واجب تعالی است. این رساله رساله معروف در اثبات واجب است.

ب) رساله‌ای مختصر در اثبات واجب که مشتمل بر دو مقصد می‌باشد، مقصد اول در اثبات ذات و توحید واجب؛ و مقصد دوم در علم واجب تعالی نگاشته شده است. محقق خفری این رساله را به ابوالفتح سلغرشاه بن توران شاه بن محمدشاه بن تهمتن بهادر خان اهداء نموده است.

بیش از ۶۰ نسخه در کتابخانه های

ایران موجود است. ارجمندی این تعلیقه در گذشته بسیاری را بر آن داشت تا با تحشیه و تعلیقه نویسی به نقد و بررسی آراء محقق خفری مبادرت ورزند، برخی از ایشان عبارتند از: میرداماد، ملا شمسای گیلانی، آقا جمال خوانساری، ملا عبدالرزاق لاهیجی، میرزا محمد ابراهیم بن محمد صدرالدین شیرازی، مولی احمد اردکانی یزدی، آقامحمد باقر وحید بهبهانی، شیخ حسین تنکابنی^۶ نگارنده مقاله حاضر تصحیح و تحقیق این اثر را به عنوان پایان نامه کارشناسی ارشد در سال ۱۳۷۰ با راهنمایی دکتر ابراهیمی دینانی و استاد

ج) رساله‌ای در دو صفحه در اثبات اشراقی، مشائلی واجب تعالی.

۳. رساله فی الهیولی.

۴. المحاکمات بین الطبقات و یا المحاکمه بین مدرسی

الدستکی و الدوانی.

۵. سوادالعین (حاشیه بر شرح حکمة العین).

۶. حسرة الفضلاء در حل شبهة جذرالاصم.

۷. رساله حل ما لا ینحل (رساله دیگر در حل شبهة جذرالاصم)

۸. تفسیر آیه الکرسی.

۹. التکمله فی شرح التذکره النصیریة در هیئت-حواشی

بسیاری بر این اثر نگاشته شده است.

۱۰. منتهی الادراک فی الهیئة، که خفری آن را در مقابل

نهایة الادراک قطب الدین شیرازی نگاشته است.

۱۱. حاشیه بر نهایة الادراک قطب الدین

شیرازی.

۱۲. رساله فی الرّمل به فارسی.

۱۳. رساله فی الزوایة.

۱۴. رساله فی القضية و التصدیق^۴.

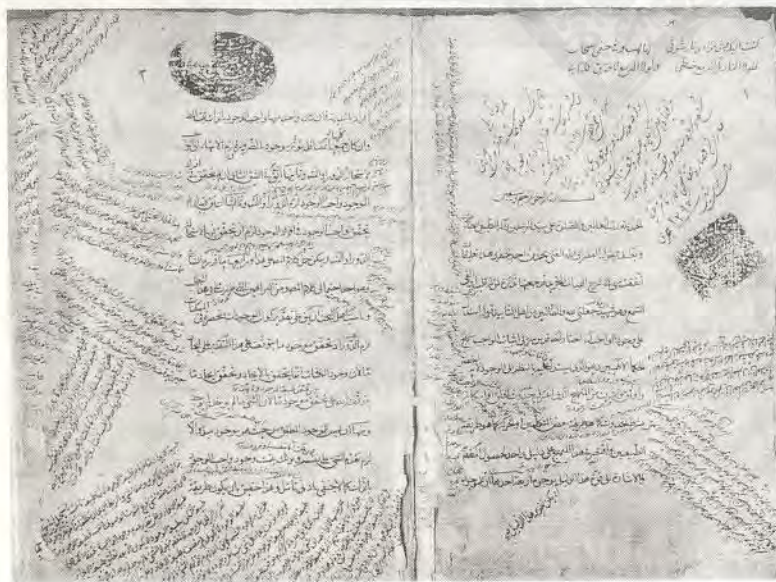
۱۵. اسفار العارفين^۵.

ج) معرفی اجمالی تعلیقه خفری

یکی از آثار ارزشمند این محقق بزرگ تعلیقه بر شرح الهیات تجرید قوشجی است که آن را بر مقصد سوم از اثبات صانع تا مسئله نفی شریک (از فصل دوم بر صفات صانع) نگاشته است. از

مشاور جناب آقای دکتر اعوانی به انجام رسانده است. در مقدمه‌ای که بر این تعلیقه نگاشتم، شخصیت و آثار محقق خفری را معرفی کرده‌ام و نیز شرح مختصری بر هر یک از مباحث تعلیقه خفری نوشته‌ام که البته گاه به جهت اهمیت برخی از مباحث -مانند برخی از براهین محقق خفری بر اثبات واجب الوجود- دایره بحث را گسترش داده و با تفصیل بیشتری بیان کرده‌ام. فهرست مسائلی که محقق خفری در تعلیقه خود بر شرح تجرید قوشجی به آنها پرداخته به شرح ذیل است:

۱. اثبات ذات واجب
۲. قدرت واجب
۳. علم واجب
۴. حیات واجب
۵. اراده واجب
۶. سمع و بصر واجب

۷. تکلم و صدق واجب

۸. سرمدیت واجب

۹. توحید واجب

اثر مذکور در حال حاضر مراحل آماده سازی برای چاپ را پشت سر می گذارد و قرار است ضمیمه شرح تجرید فوشجی توسط مرکز نشر میراث مکتوب منتشر شود. تصحیح شرح تجرید فوشجی را دو تن از دوستان محققم بر عهده دارند.

از دیگر آثار ارزشمند این محقق ارجمند، رساله اثبات واجب است که توضیح آن در فهرست آثار ایشان مشروحاً گذشت. این اثر را به جهت علایق شخصی و توجه خاص استاد راهنمایم به عنوان موضوع رساله دکتری برگزیدم. البته تصحیح این نسخه صرفاً مقدمه کار است و طرح اصلی کارم در این خصوص نقد و بررسی آراء خفری و نیز ذکر حواشی و تعلیقات مهم در این باب همراه با نقد و بررسی آنهاست. علاوه بر این بررسی تأثیراتی که محقق

خفری از دیگر حکما و متکلمان پیشین یا معاصر خود پذیرفته و نیز تأثیراتی که ایشان بر دیگران داشته است.

در پایان، تذکار این نکته خالی از وجه نیست که برخی دیگر از آثار محقق خفری تصحیح و چاپ شده است. از آن جمله رساله فی الهیولی که توسط یکی از دانشجویان کارشناسی ارشد، زیر نظر استاد ارجمند جناب آقای دکتر ابراهیمی دینانی تصحیح شده است و تفسیر آیه الکرسی که توسط محقق ارجمند آقای علی اوجبی تصحیح شده و در مراحل پایانی چاپ است و بالاخره رساله حره الفضلا در حل شبهه جذرالاصم به تصحیح آقای قراملکی که در خردنامه صدرا چاپ شده است. از مرکز نشر میراث مکتوب که چاپ این اثر گرامند فلسفی را در زمره آثار خود قرار دادند و با طبع و نشر آن موافقت نمودند، سپاسگزاری می شود.

□

پی نوشت ها:

۱. شیخ عبدالنبی قزوینی، تمیم اهل العمل، ص ۶۴-۶۵؛ شیخ آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۲۰، ص ۱۳۴؛ همو، طبقات اعلام الشیعة (احیاء الدائر من قرن العاشر)، ص ۲۱۷؛ قاضی نورالله شوشتری، مجالس المؤمنین، ج ۲، ص ۲۳۳-۲۳۴.
۲. محمدعلی مدرس، ریحانة الادب، ج ۱-۲، ص ۱۵۴؛ مجالس المؤمنین، ج ۲، ص ۲۳۳-۲۳۴.
۳. الذریعة، ج ۹، ص ۴۹۹-۴۵۰؛ مجالس المؤمنین، ج ۲، ص ۲۳۴-۲۳۵.
۴. الذریعة، ج ۱، ص ۱۰۶، ۱۱۲؛ ج ۴، ص ۳۳۱ و ۴۰۹؛ ج ۶، ص ۶۴ و ۱۱۶؛ ج ۷، ص ۲۴۰؛ ج ۲۰، ص ۱۳۴؛ ج ۲۳، ص ۲۵؛ ص ۲۶۱؛ کشف الظنون، ج ۱، ص ۸۸۳.
۵. دانش پژوه و منزوی، فهرست کتابخانه ملی ملک، ج ۵، ص ۱۵۱.
۶. الذریعة، ج ۶، ص ۶۴-۶۶ و ۱۱۶.

تازه های مجلات
درباره متون

دفاع از آراء اصحاب حدیث به نقد و انکار عقاید اشاعره و شیعه (رافضه) نیز پردازد. در این شماره سید محمدرضا حسینی جلالی طی مقاله ای این موضوع را مطرح کرده است که: «فرق الشیعه یا مقالات الامامیه از نوبختی است یا اشعری؟» که این مقاله توسط آقای جويا جهانبخش ترجمه شده است، مترجم به جهت تکمیل بحث یادداشت استاد روضاتی بر متن عربی را نیز به مقاله افزوده است.

شناختنامه بابا افضل الدین کاشانی به قلم ویلیام چیتیک از دیگر مقالات این مجموعه است که به معرفی آثار این اندیشمند قرن ۷ می پردازد. این مقاله توسط مرتضی قرایی ترجمه شده است.

* کتاب ماه ادبیات در شماره ۳۷ طی مصاحبه با دکتر میر عابدینی اهمیت فرهنگ های بسامدی و تأثیر آن بر تحقیقات واژگان ادب کهن ایران را بررسی کرده است.

* فصلنامه حوزه اصقهان در شماره سوم (سال اول ۱۳۷۹) مقاله ای تحت عنوان «اشعار بر جای مانده از ثامن الحجج حضرت علی بن موسی الرضا - علیه السلام - ترجمه منظوم قصیده سید حمیدی» به کوشش حامد ناجی چاپ کرده است که جهت علاقمندان به میراث اسلامی مفید فایده است.

* مجله کتاب ماه دین در شماره ۳۶ خود در مقاله زبده و چالش حنابله و معتزله به قلم حسن انصاری قمی ضمن بررسی موضوع فوق به معرفی کتاب «الانتصار فی الرد علی المعتزله القدریة الاشرار» تألیف «الشیخ یحیی بن ابی الخیر العمرانی» (المتوفی سنة ۵۵۸ هـ. ق) پرداخته است. کتاب الانتصار، در باب نقد عقاید معتزلی و قدری زبده یمن است، ولی در عین حال مؤلف همه جا به ثبت عقاید اصحاب حدیث نظر داشته و به همین دلیل گرچه در نقد یک زیدی با گرایش معتزلی نوشته شده، ولی همه جا کوشیده در راستای